

METANOJA O METANOJI

(Prilog obogaćenju penitencijalne evangelizacije)

Dr Bonaventura DUDA

Metanoëite je svakako temeljni zahtjev Evanđelja. Tim imperativom prema Mt 3,2 (usp. Mk 1,4 i Lk 3,3) počinje propovijed Ivana Krstitelja; njim također po Mt 4,17 (usp. Mk 1,14—15) počinje i propovijed Isusova, koja se prema Lk 5,32 iscrpljuje u pozivu grešnika na metanoju. *Metanoëiate* je poziv prve Petrove propovijedi na Duhove (Dj 2,38; usp. 3,19; 5,31; 2 Pt 3,9); to je prema Dj 20, 21 i 26,20 sažetak evangelizacije Pavlove. Prema Heb 6,1 *metanoia* i *pistis* spadaju u temelje kršćanske vjere. *Metanoëison* je uporna poruka Kristova Crkvama koja odzvanja sedam puta u apokaliptičkim pismima (Otk 2,5. 16 itd.). Metanoja je, dakle, temeljni zahtjev Evanđelja, bitni element kršćanstva — »prvi zakon sve evangelizacije«.¹

Hoćemo li riječ prevesti — bilo glagol: *metanoëin*, bilo imenicu: *metánoia* — odmah ulazimo u svu problematiku njezina značenja. Može se reći da je riječ kod nas ostala neprevedena te je, zapravo, neprevediva. Ne težeći za novim izrazom, ali ističući sadržaj, prevedimo je zasad šokantno: *metanoëin* — premisliti se od misli nebožjih na Božje) — »prepametiti se« — sumisliti se (s Bogom) — preusmjeriti se (od odusmjernosti k usmjernosti na Boga) . . . Uistinu, prijedlog *meta* znači i naš *pre* i *su*, a korjenski *noüs* — pamet, misao, mentalitet, stav — sa svom suoznakom totaliteta što grčkoj riječi pojačava hebrejska *po* dloga; kod Hebreja misli, zapravo vrednuje, cijeli čovjek. I zato *metánoia* obuhvaća razum, volju, osjećaj.²

Problem metanoje

Tako smo navijestili središnju temu našeg predavanja: sadržaj riječi *metánoia*, odnosno *metanoëin* u Novom zavjetu.

2. Polazimo od temeljne leksikalne studije WURTHWEINE E. — BEHM J., *Metanoëin, Me-son-Dieu*. fasc. 90 *Pénitence*, str. 50.

2. Polazimo od temeljne leksikalne studije WURTHWEIN E. — BEHM J., *Metanoëin, Metánoia* u *ThWNT* IV 972—1004. Tijekom razlaganja navest ćemo i druge studije na kojima temeljimo ovo predavanje.

A zašto smo baš nju odabrali? Temu o metanoji nadahnula nam je prvenstveno sama tema našeg ovogodišnjeg Svećeničkoga, teološko-pastoralnog sastanka koji je posvećen sakramentu pokore. Razmišljajući, naime, o toj temi i istražujući njezine biblijske temelje, svatko će uočiti da raspravu o sakramentu pokore valja staviti u širu tematiku o izvornoj kršćanskoj religioznosti. A jedna od temeljnih značajki te religioznosti, baš poglavito kršćanske, biblijski formulirane jest metanoja. Odlično je istaknuto da je u naše vrijeme »obraćenje otkriveno kao permanentna kategorija naše vjere« te je ono »početna, dinamička snaga i motiv koji pokreće sve ostalo u kršćanskom životu«.³

Kad malo već kod sakramenta pokore, i opet smo u terminološkoj neprilici. Nije naše ispravljati nazivlje; ono je uostalom uvijek više-manje relativno. Ističemo samo da ono nije adekvatno: ovaj ili onaj naziv izriče samo ovaj ili onaj vid tog sakramenta, a to može psihološki odusmjeriti katehezu od cjelinskog predavanja i doživljavanja tako da neke vidove pre naglasi, druge zanemari itd. Riječ o sakramentu pokore lako pre naglašuje, recimo tako, kazneni vid tog sakramenta;⁴ *ispovijed* snagom same riječi, može pre naglasiti čin očitovanja grijeha, a *pokajanje* u današnjem prizvučju riječi kao da ističe afektivni elemenat (te stalno moramo poučavati pokornike da je bitan efektivan).⁵ I opet velimo: ne želimo ispravljati nazivlje, jer bi to bilo problematično. Upozoravamo samo da to neadekvatno nazivlje lako krivo usmjeruje ili pomiče prave naglaske našeg osobnog vjerničkog doživljaja i naše evangelizacije. Razgovor o metanoji pomoći će da barem uočimo kako je važan elemenat *obraćenje*, često manje prisutno u našoj penitencijalnoj katehezi.⁶

Razgovor o metanoji nadahnjuje nam također ovaj postkoncilski čas. Koncil kao da je malo govorio o obraćenju, a još manje o sakramentu

3. Iz uvida, str. 3, u sveščiću **La Conversion**, sv. 47 niza **Lumière et vie**. — Pripominjemo da je, tako prirodno i biblijski odlično formulirano, u poznatoj moralci B. HÄRING, **Das Gesetz Christi**, Freiburg im Breisgau (navodim prema 5. izd. 1959) I knj. cijelu ispovjednu tematiku smjestio u ovaj sklop: gl. 4; o grijehu kao napuštanju nasljedovanja Kristova, str. 349—390, gl. 5: o obraćenju, 1. odsjek: Poziv i ponovno uključenje u nasljedovanje Krista i 2. odsjek: Cini obraćenikovi (kajanje — priznanje grijeha i vjeroispovijest milosrđa Božjega — zadovoljština i izmirenje) str. 391—480.

4. Dobro zapaža SPICQ C., **Théologie morale du Nouveau Testament**, tome I, Paris 1965, str. 63, bilj 1: »Naš je rječnik u tom uvjetovan latinskim **poenitere**, **poenitentiam agere**, jer latinski nije posjedovao odgovarajući izraz za **metanoeln**, **metanola**, ali i latinski sadržajno znači **obraćenje** ili **kajanje**. Naglasak je više na promjeni nego na boli; više na dinamičnom i pozitivnom elementu bogousmjerenosti — 'k Bogu' — nego na prekidu s prošlošću (usp. riječ rasipnog sina: 'Ustat ću i poći k Ocu', Lk 15, 17—20).«

5. Dakako, pravo shvaćeno srce je i metanoje i sakramenta pokore (kako to ističe i članak **Busse** koji navodimo u slijedećoj bilješci). Samo pak kajanje, prema članku **Reue** u RAHNER K. VORGRIMLER H., **Kleines theologisches Wörterbuch**, izd. Herder, 1962, zapravo je teološki izraz za metanoju jer je kajanje »obraćenje grešnika Bogu vjerom, ufanjem i ljubavlju; kao takvo predstavlja ljudski odgovor, božanskom milošću potpomognut, milosrdnom Božjem raspoloženju da grešniku u Kristu Isusu oprost. Ne radi se dakle o samootkupljenju, nego o uzajamnoj međusobnoj djelatnosti Boga i čovjeka u kojoj milost Božja sebi samoj sama po sebi daje slobodan i odgovoran odgovor čovjekov. Ljubav Božja svladava grijeh čovjekov te čovjeka privodi k slobodnom odgovoru ljubavi.«

6. Prema **Malom teološkom rječniku**, spomenutom u prethodnoj bilješci, u članku **Metanola**: danas se oživljava pojam metanoje kako bi se uz vanjske elemente pokornišтва naglasila njihova teološka i nutarnja motivacija u vezi s vjerom i kajanjem.

ispovijedi. Da, malo govorio, ali puno je rekao. Ta nije li sav posao Koncila bio da u Crkvi potakne veliku metanoju — »retour aux sources«, premišljanje na Evanđelje? Bez svestrane i prave metanoje nezamisljiv je sav koncilski pokret, sva obnova Crkve koju je Koncil potaknuo.⁷ Nikakvo čudo što prvi pokoncilski papinski dokument — pripravljen na posljednjim sjednicama Koncila — naslanjajući se na prvu propovijed Isusovu (Mk 1,15) počinje pozivom: »Poenitemini et credite Evangelio«. ⁸ Papa Pavao VI izričito povezuje svoju poruku s koncilskom: »Za vrijeme sabora Crkva je nastojala dublje prodrijeti u svoj misterij i jasnije izložiti vlastitu narav . . . Osim toga Crkva je postala sve više i više svjesna da se — iako je po Božjoj volji sveta i neporočna — sastoji ipak od članova koji se mogu okaljati grijesima i zato im je stalno potrebno vraćanje k Bogu i obnova samih sebe« (br. 1). Zato je poziv Kristov kod Mk 1,15 »kao neki skup (*summa*) i sinteza (*complexio*) čitavog kršćanskog života« (br. 11).

Sve nam to preporuča temeljit razgovor o metanoji. Ali čemu naslov: *Metanoja o metanoji*? Ovo ne smijemo smetnuti s uma: božanske stvarnosti svoje vjere, jer su po svojoj naravi složene i mnogostrane, možemo s vremenom početi misliti odveć ljudski, ili barem jednostrano ljudski. Naše razmišljanje o njima, pa onda i propovijedanje, više nije potpuno u skladu s podacima objave. Neki se elementi objavljenog, rekosmo, izgube, drugi pre naglase. Zato je potrebno od vremena do vremena na izvorima objave provjeriti i svoje osobno iskustvo i svoj evangelizacijski rječnik da bismo i sami doživljavali i drugima propovijedali božanske stvarnosti u svemu bogatstvu i sa svim preljevima i skladnosti svih njihovih vidova, onako kako su Crkvi objavom saopćene. Potrebna je, dakle, i o samoj metanoji metanoja: da bismo i o obraćenju i o sakramentu pokore uskladili svoje misli s Božjima, treba svoje shvaćanje metanoje sumisliti s evanđeoskim.

Još jedna prethodna opaska: naše je predavanje namjerice mozaičko. Biblijska je poruka i drugdje, pa i o metanoji, slojevita i složena, čak i raznorodna. Jednim predavanjem ne možemo upozoriti na sve njezine vidove. Odabrali smo zato samo neke vidove ove biblijske riječi i pojma koji nam se za ovaj momenat čine najvažniji.

Metanoēin Novog i šûb Starog zavjeta

Leksikalisti upozoravaju da se *metanoēin* i *metánoia* novozavjetnih spisa rječnički, doduše, uklapaju u tadanji grčki jezik, ali im je sadržaj posve specifičan, biblijski; kao takav nadovezuje se na rabinski izraz koji se opet oslanja na starozavjetnu, osobito proročku misao koja se splela oko najrazličitijih modaliteta korijena glagola *šûb*. Treba znati da Stari zavjet oskudijeva apstraktnim terminima kojima smo mi tako

7. Koncil više govori o obnovi nego o obraćenju, kako je to pokazao u svojoj doktorskoj disertaciji na našem Fakultetu M. ZOVKIC, ali je obnova, što će pokazati slijedeće stranice, uključena u puni sadržaj metanoje.

8. Usp. BADINI J., nav. čl., str. 48. Konstituciju *Poenitemini* navodimo u hrvatskom prijevodu prema *Vjesniku Đakovačke biskuplje*, 19 (1966) 43—46.

navikli u našoj teologiji: kao što npr. nema termina koji bi odgovarao riječi religija (za to ćemo ondje naći *poznavati* ili *tražiti Boga* i sl.), tako nema termina za našu *pokoru* ni ukoliko je krepost ni ukoliko je čin. Poznata je, dakako, u Starom zavjetu penitencijalna stvarnost, koja dolazi do izražaja u dva pravca: u bogoštovnoj i obrednoj praksi te u proročkom propovijedanju *obraćenja*. Baš je ta *starozavjetna teologija obraćenja* — spletena oko riječi *šûb* — izvorna podloga na kojoj je izrastao novozavjetni pojam metanoje.⁹

I na tom je području poruka starozavjetnih knjiga slojevita. Od razdoblja k razdoblju, od knjige knjizi — unutar konteksa razvoja samog shvaćanja religije — raste i shvaćanje grijeha, a s tim i obraćenja. Dvoje treba imati na umu. Prvo, na što upućuje Papa Pavao VI u *Poenitentini*: »U Starom zavjetu uvijek sve jasnije očituje se religiozni značaj pokore« te starozavjetnici »običavaju vanjsko djelo pokore povezati s nutarnjim obraćenjem Bogu«. K tome, »u Starom zavjetu dolazi do izražaja i tzv. društveno značenje pokore. Naime, iz pokorničkih obreda Starog zavjeta ne odražava se samo zajednička svijest o grijesima nego se naglašava i okolnost pripadnosti Božjem narodu.«¹⁰ Drugo, obraćenje je smješteno unutar konteksa religije kao Saveza, odnosno od Ezekielia kao Zakona. To je dvoje osobito važno za daljnje vrednovanje i sakramenta ispovijedi i cjelokupne biblijske religioznosti: ona je saveznička, eklezijalna, obraćenjska. To su temeljne oznake osobito penitencijalne proročke propovijedi koja se učestalo vraća na temu: neka se Izrael *vрати* na svoje početke, svojoj prvoj ljubavi, tj. čistom Savezu s Jahvom (a Savez prema proročkoj misli predstavlja obnovljeno prajsko stanje).¹¹

Trebalo bi pažljivo proučiti preljeve teologije obraćenja od Amosa i Hošee do Jeremije i Ezekielia. Zaustavit ćemo se ipak poglavito na »doktoru obraćenja«, Jeremiji, jer ćemo kod njega najbolje doživjeti snagu metanojske poruke koja se splela oko modaliteta glagola *šûb*. *Šûb* je značenjem vrlo opsežan; u Bibliji dolazi više od tisuća puta. Korjenito znači *vratiti (se)*. U proročkoj propovijedi poprima sve više religiozno značenje *obratiti se*. U tom smislu dolazi više od sto puta, osobito kod Jeremije (29 puta) i kod Ezekielia (20 puta). U jeremijskoj kovačnici izraza on je pojačan prijedlozima *od* i *k* (npr. obratiti se *od* idola *k* Bogu).¹² Prema E. Vogtu, *šûb* je tipično Jeremijin pojam, skovan u posve određenoj povijesnoj situaciji. On je propovijedao *šûb* cijeli život (25,3). Jeremija je od mladosti surađivao u religioznoj obnovi koja se razmahala u vrijeme pobožnog kralja Jošije (640-626-602), a onda doživio najveći pad Judeje — politički, moralni, religiozni — za

9. Uz članak *Metanoein, Metánoia*, spomenut u bilj. 2, za starozavjetnu obraćenjsku teologiju poslužili smo se: VOGT E., *Jeremiae prophetae capita selecta*, Scripta reportata, Romae 1957, str. 88—91; EICHRODT W., *Theologie des Alten Testaments*, Teil 2/3, Göttingen 1961⁴, str. 323—329; JACOB E., *Théologie de l'Ancien Testament*, izd. Delachaux et Niestlé (Neuchâtel — Paris, bez oznake godine), str. 233—234; GIBLET J., *Le sens de la conversion dans l'Ancien Testament*, u *Maison-Dieu* sv. 90 *Pénitence*, str. 79—92; PIERRON J., *La conversione — ritorno a Dio, u Grandi temi biblici*, Edizioni Paoline, 1960, str. 140—149.

10. Vjesnik Đak. biskupije, 19 (1966) 43—44.

11. JACOB E., *nav. dj.*, str. 233.

12. ThWNT IV 960 sl.

invazije kralja Nabukodonosora i babilonskog sužanjstva. U tom konkretnom kontekstu skovan je svijet značenja glagola *šûb*: odvratiti se od Jahve — zbog toga progan biti u progonstvo — vratiti se (obratiti se) k Jahvi — vratiti se iz progonstva. Istom se iz tkiva pojedinog odlomka može odrediti kako će se gdje *šûb* prevesti: u lokalnom, juridičkom ili moralno-religioznom smislu. No češće se na istom mjestu čuju sva tri prizvučja, i u duši prorokovoj i u osjećaju njegova čitateljstva. *Šûb* stoga spada u omiljele izraze jeremijske dikcije kojima se Jeremija igra kao Ivan svojim omiljelim, često simboličkim rječnikom. Sve to dokazuje da je Jeremiju mučilo pitanje povratka (iz sužanjstva) i obraćenja. To je dvoje za nj najtješnje povezano.

Vrlo je značajno, ističe E. Vogt, da je *šûb* osobito bremenit u Jeremijinoj gl. 3 i 30—31, a te glave sadrže srce njegove poruke. Da bismo dakle osjetili ozračje Jeremijine propovijedi o obraćenju, treba najprije osjetiti temeljnu sliku koju on razvija u 3,1 — 4,3: nevjeran narod, Izrael, odvratio se od Jahve kao nevjerna žena preljubnica koja se odvrгла od muža i privrgla svojim ljubavnicima; zato je Jahve odvrže te je morala u sužanjstvo. Ako se opet *vрати* svome Mužu, Jahvi, on će je vratiti iz sužanjstva i s njom obnoviti, zapravo sklopiti novi Savez; to će uvjetovati sveopću političku i religioznu obnovu. O toj sveopćoj obnovi prorokuje gl. 30—31 sa sržnim Jeremijinim proroštvom o novom Savezu (31, 31—34). I *vратiti* i *obratiti se* i *obnoviti* — sve se to izriče modalitetima korijena *šûb* kojemu je Jeremija iscrpio sve virtualnosti. Najznačajnije je u tom smislu ono mjesto u 31,18 (usp. 4,1): *Hašîbenî ve'ašûbâh*, što se može četverostruko prevesti: *Vрати me, i vrati ću se!* — govori zaslužnjeni Izrael Jahvi; ili *Vрати me, i obratit ću se!*, ili *Obrati me, i vratit ću se!* ili *Obrati me, i obratit ću se!* Jedno je sigurno u ovoj molitvi: nesreća je Izraelova tolika da ga samo Jahve može i vratiti i obratiti. Najsmisleniji je prijevod: *Obrati me da bih se mogao vratiti (iz sužanjstva)!*

Poznavaoi Jeremije ističu da Jeremijino prorokovanje označuje novo razdoblje starozavjetne religioznosti u pravcu pounutrašnja i poosobljenja religioznosti u svem rasponu, dakle i u shvaćanju grijeha i obraćenja. Uistinu, on je propovjednik individualnog i nutarnjeg obraćenja. Bez obraćenja srca, bez nutarnjeg prekida s grešnom prošću i srdačnog zanosa za Jahvu prijeti opasnost da obraćenje bude »prijetvorno« i zato povratak iz sužanjstva iluzoran (3,10). Jeremija je iskusio da su i najbolje namjerene narodne reforme bezuspješne ako ne uključe obraćanje pojedinaca. Zato proroci prije Jeremije naglašavaju više narodno obraćenje, a Jeremija, da bi se obistinilo obraćenje naroda, ističe obraćenje pojedinaca. Stoga od njega dalje odjekuje poziv *Šûbû-na' îš middarkô hârâ'â* — *Neka se svaki obrati od zla puta svojega!* (Jer 18,11; 25,5; 26,3; 36,37).

U sutkivu cijelog Jeremijina naviještanja to obraćenje pojedinaca ima, dakle, uvjetovati i obistiniti veliko obraćenje zajednice, čitavoga Božjega naroda k Jahvi. Sav je problem obraćenja, već smo istakli, smješten u okvir duboka shvaćanja religije kao savezništva, još više — kao zaručništva, braka s Bogom. Po takvu shvaćanju grijeh je pravo vjerolomstvo, preljub. A cilj pravog obraćenja je čista religioznost, ob-

novljeno i iskreno savezništvo s Bogom — najintimniji vez i jedinstvo kojemu je najpravija slika sveta ženidba. U takav je kontekst stavljeno veliko Jeremijino proroštvo o novom Savezu i novom, Bogu obraćenom Izraelu te o bogoštovlju srca, nutrine, Duha.

Još jedna jeremijska misao i poruka: cijelim procesom obraćenja gospoduje nepokolebljiva saveznička ljubav Jahvina. Nigdje ona nije opjevana tako dramatski, tako konkretno, tako ljudski kao u Iz 49,15, a u Jeremiji — baš u kontekstu obraćenja i novog Saveza — u 31,15 sl. gdje se Jahve pita što mu je Efrajim (dio za cjelinu: Izrael) te na nj mora misliti, mora mu se smilovati: »Jer koliko god mu prijetim, bez prestanka živo na njega mislim, i srce mi dršće za njega od nježne samilosti« (31,20). Da, baš ta posljednja riječ *nježna samilost* — korijen *rehem* — stavlja to proroštvo na liniju proročke poruke o Bogu-majci, neodoljivo privrženom Izraelu. Proročka se misao temelji već na Izl 34,6 —7: »Jahve! Jahve! Bog milosrdan (moglo bi se prevesti *majčinski*) i milostiv, spor na srdžbu, bogat ljubavlju i vjernošću, iskazuje milost tisućama, podnosi opačinu, grijeh i prijestup . . . «¹³ To svojstvo Božje, koje je u temelju Saveza, izvor je i vrelo obraćenja, kako će to na neusporediv način izreći usta Spasiteljeva u prispodobi o izgubljenom sinu (Lk 15).

Eto, tako teologija obraćenja, koja se izvila u proročkom propovijedanju od Amosa i Hošee do Jeremije, Ezekielia i posljednjih proroka, zahvaća u srž zdrave, izvorne jahvističke religioznosti i boguusmjerenosti. Proroci se — kako ističe istraživalac metanojske misli Starog zavjeta Würthwein¹⁴ — bave problemom narodnog i pojedinačnog obraćenja podvrgavajući oštroj kritici samo izvanjsku, obrednu religioznost koja se izivljava samo u izvanjskim pokorničkim djelima. Problem obraćenja je problem pravosti, nutarnosti, iskrenosti — srca. Baš s tim u vezi izrastao je pojam spleten oko korijena *šub*. Prava dakle *pokora* mora biti *obraćenje*, treba da zahvati cijeli cjelcati čovjekov život, dno i korijene njegovu bića, ponajpače nutarnost — srce. K tome smjera i deuteronomistička poruka, o *obrezanju srca* (Pnz 10, 12—22 i dr; 30,6 sl.) kao i Jeremijina i Ezekielova poruka o *novom srcu* u vezi s novim Savezom (Jer 32,29; Bar 2,3 Ez 11,19; 18,31; 36,26). Takvo pak obraćenje nije antropocentrično ni imanentno; ono je teocentrično, bogousmjerenost: vraćanje k Jahvi, k Savezu Jahvinu. Obraćenje u tom smislu znači novi, cjelovito založeni stav prema Bogu, čemu smjeraju i odakle izvire svi drugi vidovi prave »pokore«. Tim novim, pravim odnosom prema Bogu, sve je drugo odlučeno: novi stav prema bližnjima, susaveznicima Božjim, prema bogoštovlju, državi, politici — svemu.

Osnovna struktura obraćenja u proročkom propovijedanju sastoji se, po Würthweinu,¹⁵ u ovom: svu svoju egzistenciju izručiti Jahvi — svom se svojom egzistencijom ozbiljno angažirati za Jahvu — sasvim ozbiljno uzeti Jahvu, Boga Izraelova.

13. Usp. P. E. BONNARD, *Le Vocabulaire du Miserere, u A la rencontre de Dieu (Mémoires Albert Gellin)*, Editions . . . Mappus, 1961, str. 147—148.

14. ThWNT IV 980—981.

15. ThWNT IV 981—982.

To vrijedi za cijeli narod i za pojedince, dakako unutar Božjeg naroda. A ta temeljna struktura obraćenja konkretizira se u ovom: prvo, u iskrenoj i cjelovitoj poslušnosti Božjoj volji, poslušnosti nutarnjoj i srdačnoj, vanjskim činima dokazanoj (Hoš 6,1—6; Jer 26,3—5 i dr.). Drugo, u usmjerenju cijele egzistencije pojedinaca i naroda Jahvi, u takvu izručenju i naslonjenosti na Jahvu koja se ne oslanja ni na kakvu ljudsku pomoć, koaliciju, politiku itd. (Hoš 14,4; Jer 3,22—24 i dr.). Treće, u odvratanju od svega što nije po Bogu, što je zlo.

S obzirom na ovo treće, Ezekiel će postati kazuista obraćenja. On, i za njim proročka propovijed poslije sužanjstva, umjesto propovijedanja obraćenja Savezu propovijeda konkretnije, obraćenje Zakonu, i to razrađuje u pojedinosti. Ali, po Eichrodtu,¹⁶ mijenjaju se samo naglasci, a perspektiva je ista, pogotovo kad znamo da središnja Ezekielova poruka produžuje onu Jeremijinu o novom savezu i novom srcu.

Koliko je proročka tema obraćenja, ukorijenjena u riječ *šûb*, intimno povezana s cijelom proročkom koncepcijom izvorne religioznosti i bogousmjerenosti, najbolje pokazuje prorok Hošea. On je značajan jer se može smatrati učiteljem koji je školovao cijelu generaciju proroka, a prvakom proročkog shvaćanja koje religiju vrednuje *saveznički* i, recimo tako, *ljubavno*. U njega uz rječnik Saveza i *šûb*-a nalazimo ključnu riječ *hesed* koja ističe pozitivni vid istinita, srdačna obraćenja. Jezgru te njegove poruke predstavlja 5,15 — 6,6. Osjetimo svu dramatičnost ovih redaka! Zbog grijehâ naroda kojima se narod odvratio od Jahve, Jahve najavljuje da će se i on *vratiti na svoje mjesto*, u svoja nebesa, a neće više biti s narodom u svom Hramu (5,15). Odatle uzbuđen krik pobožnika Jahvinih u 6,1: *Hajde* (možda bolje: *Poteci-mo*), *vratimo se k Jahvi!* No Jahve ih kori u 6,4: *Kao oblak jutarnji ljubav je vaša*. Jahve naime traži ljubav, *hesed*, duboku, trajnu, srdačnu. Dobro na to primjećuje J. Giblett: *hesed* označuje sve što između dvije osobe sačinjava pravo prijateljstvo; dakle, uzajamno poznavanje, privrženost, uslužnost, trajnu i nepokolebljivu vjernost. Obraćenje rađa iz bolje spoznaje Boga — Boga koji se ne krati obnoviti savezničko zajedništvo unatoč čovjekova i narodnoga vjerolomstva.¹⁷

Ako je teologija obraćenja, ukorijenjena u riječi *šûb*, u temelju novozavjetnog pojma metanoje, koji opet uokviruje teologiju sakramenta pokore, onda u svom osobnom iskustvu i u svojem propovijedanju tog sakramenta nećemo nikada dosta naglasiti ove elemente: *savezništvo* — *eklezijalnost* — *boguusmjerenost* — *ljubavnost* obraćenja i sakramenta pokore. Da, i na ovo je trebalo odmah u početku upozoriti: starozavjetno shvaćanje religioznosti malo je drugačije utemeljeno nego, čini se, naše današnje. Izgleda da našim shvaćanjem i doživljavanjem religioznosti, pa unutar toga i sakramenta pokore, (zbog naše »filozofske« školovanosti) odlučuje više činjenica stvaranja: čovjek — Bog = stvor — Stvoritelj. Biblijskim pak shvaćanjem religioznosti, izgleda, više odlučuje činjenica izabranja, slobodno prihvaćena Saveza. U prvom shvaćanju odnosi i moralne obaveze više su nužni, religija je više »nosiva«, pasivna. Po drugom shvaćanju religija je aktivnija, za-

16. EICHRODT W., nav. dj., str. 327.

17. GIBLET J., nav. čl., str. 84 sl.

nosnija: čovjek je npr. obvezan na Zakon snagom Saveza, vlastitim izborom i zalaganjem. Na neki način je i sebi odgovoran za svoju službu i ljubav Božju.

U okviru svega toga kako je snažan krik koji triput odzvanja u javnoj molitvi Psalma 80 (rr. 4, 8, 20): *Hāšibenū — Vрати nas! — Obrati nas! — Obnovi nas!*

Novi zavjet sve to preuzima i dalje razvija.

Metánoia u Novom zavjetu

I opet, da bismo otkrili sve bogatstvo sazvučja metanoje u Novom zavjetu, trebalo bi ispitati sve struje novozavjetne predaje, napose propovijed Ivana Krstitelja — propovijed Isusovu prema svakom sinoptiku — teologiju Pavlovu, Ivanovu, Petrovu . . . Uistinu, u svakoj struji metanoja ima druge naglaske te se istom nakon slojevita razmatranja može uspostaviti cjelovita poruka Novog zavjeta o metanoji.¹⁸ Takav analitički postupak izvan je dosega našeg predavanja. Zato ćemo i ovdje upozoriti na najbitnije, poglavito na Krstiteljevu i Isusovu poruku o metanoji.

Pripominjemo: leksikalisti i biblijski teolozi ističu glagolstvo ovog ključnog pojma Novog zavjeta.¹⁹ Istina, ono nije isključivo jer se uz glagol *metanoein* upotrebljava i imenica *metánoia*, ali je ipak glagol — pogotovo u Isusovoj propovijedi — pretežan. To je donekle uvjetovano samom strukturom hebrejskog mišljenja, ali je važno za biblijski religiozni mentalitet koji je više konkretan, manje apstraktan: *obratiti se* znači upravo *obraćati se* — jednom zauvijek preusmjeriti svoj život (što bi bilo dobro, ali u sadašnjoj čovjekovoj kondiciji, na žalost, nestvarivo), nego trajno se usmjeravati i preusmjeravati k svom cilju, Bogu. U samoj, dakle, riječi izrečen je rast čovjekov u obraćenju. To je vrlo važno za vrednovanje češće ispovijedi i uopće »druge pokore«.

Sva tri sinoptika predstavljaju Krstitelja kao propovjednika pokore²⁰: prema Mk 1,4 i Lk 3,3 tema je njegova propovijedanja *metanojski krst za otpuštenje grijeha*; dakle, prvenstveno otpuštenje grijeha, a onda kao put k tome krst, koji, da bude spasonosan, mora biti metanojski. Po Mt 3,2 Krstiteljeva je tema naprosto: *Metanoeite — Obratite se!* Tako prema sinopticima Ivan ponavlja staru poruku prorokâ, dajući

18. Osim članka *Metanoein, Metánoia* u ThWNT IV (za Novi zavjet pisac BEHM J.), str. 994–1004, poslužili smo se sveščićem *La Conversion* revije *Lumière et vie*, u kojemu različiti pisci obrađuju različite struje novozavjetne predaje: LACAN M. F., *Conversion et Royaume dans les Évangiles synoptiques*, str. 25–47; DUPONT J., *La conversion dans les Actes des Apôtres*, str. 48–70; BOISMARD M. — E., *Conversion et vie nouvelle dans saint Paul*, str. 71–94; MOLLAT D., *Ils regarderont celui qu'ils ont transpercé* (obraćenje kod Ivana), str. 95–114; i ponovno FIERRON J., *La conversione — ritorno a Dio*, u *Grandi temi biblici*, str. 150–156.

19. ThWNT IV 994; E. JACOB, *nav. dj.*, str. 233, bilj. 2: »Osim u Iz 30, 15 gdje susrećemo imenicu *šubah*, SZ služi se samo glagolom da izrazi činjenicu obraćenja, jer se ono nikada ne može promatrati kao trajno svojstvo koje je čovjek sebi prisvojio; u SZ-u, dakle, nema obraćenika, nego ljudi koji se neprestance obraćaju.« Isto tako J. DUPONT, *nav. čl.*, str. 67: »Obraćenje je djelo trenu; povratak je nešto drugo: uključuje dugo putovanje. Tako shvaćeno, i najiskrenije obraćenje uključuje zahtjev vjernosti i ustrajnosti . . . Dj 11, 21 . . . Iza obraćenja radi se o ustrajnosti na putu kojim se netko založio.«

joj snažnu eshatološku intonaciju: nastaju nova, posljedna vremena; sud Božji je pred vratima; pomalja se konačni zahvat Božji u ljudsku povijest — *basileia, kraljevstvo*; Bog, spasiteljski djelatan, priklanja se čovjeku da ga spasi (Mesija je na obzorju). Jedini je uvjet, osobito po Mt: *obratiti se i činiti djela dostojna obraćenja*. Ta je poruka upravljena svima: ne samo javnim grešnicima (Lk 3,12—13) ili poganima (Lk 3,14) nego i pobožnim Židovima (Mt 3,7 sl.). Obraćenje treba da bude ne samo afektivno nego i efektivno, treba da urodi djelima dostojnim obraćenja: Mt 3,8 sl. i Lk 3,8 sl. Ali najvažnije: obraćenje mora biti, recimo tako, *basilejsko*²¹ — u vidu Kraljevstva Božjega. »Blizu je Kraljevstvo nebesko« — po Mt 3,2 najjači je motiv za neodgodivost obraćenja. To će još snažnije naglasiti Isus.

Za Isusovu propovijedanje metanoje najelementarniji je Markov tekst 1,14—15. Isus naviješta *Evandjelje Božje*. To je sažetak njegove propovijedi. Njegov je imperativ: *Metanožite — Obratite se i vjerujte Evandelju*, a obrazloženje: *Ispunilo se vrijeme, približilo se Kraljevstvo*. Sve su te riječi bremenite, sve se one uzajamno osvjetljaju. Zato Isusovu metanoju treba vrednovati u tom Markovu kontekstu. Recimo unaprijed, Isusova metanoja bitno je *eshatološka, basilejska, vjernička* i *evandeoska* u specifičnom Markovu smislu, dakle *kristovska*, na Krista usmjerena. Pođimo od riječi *Evandjelje*. Ono, pogotovo kod Marka, ima subjektivno značenje: gotovo je istovetno s Isusom Kristom. »Evandjelje« Kristove propovijedi sve se jasnije očituje do kulminantne izjave po Marku tipičnog vjernika, rimskog stotnika: »Zaista, ovaj čovjek bijaše sin Božji« (Mk 15,39). Prva metanoja, dakle, koju Krist naviješta odmah u početku (Mk 1,14—15) jest priznanje Krista Bogom: vjera kao dar cijeloga čovjeka Kristu i njegovu kraljevstvu.²² Do istog zaključka dolazimo i putem proučavanja Markova shvaćanja *Kraljevstva*. U svim sinopticima, a osobito kod Marka, u svojoj konačnici *basileia* — Isus Krist. Gdje po Mk 11,10 oduševljeni učesnici slavlja Maslinske nedjelje slave »dolazeće Kraljevstvo oca našega Davida«, po Mt 21,9 i Lk 19,38 (usp. Mk 11,9) slave osobu Isusa Krista. Još jasnije, gdje Lk 18,29 ima *zbog Kraljevstva Božjeg*, Mt 19,29 ima *zbog imena moga*, a Mk 10,29 *zbog mene i Evandelja* (gotovo bismo rekli *zbog mene, Evandelja*). To potvrđuje i paralelizam u Dj 8,12 i 28,31 gdje *naviještati Evandjelje — propovijedati Krista*. A po Otk 12,10 *Kraljevstvo Božje — vlast Kristova*.²³

To s druge strane potvrđuje i *povezanost metanoje i vjere*²⁴ u Kristovu naviještaju prema Mk 1,14—15 (usp. Dj 20,21 i Heb 6,1). Kako ističe Behm: iz metanoje raste vjera kao pozitiv metanoje ukoliko je prijanjanje uz Boga i posvemašnje izručenje Bogu. U tom smislu, očito je, Kristova *metánoia* znači: posve prionuti uz Krista, njemu se izručiti, cijelim sobom založiti se za nj. To je *vjernički i kristovski vid*

20. O tom govori disertacija A. REBIĆ, *Das Auftreten und die Predigt Johannes des Taufers*, rukopis, Roma 1968.

21. *Basileia* i *Metanola* stoje kod Mt i Mk u korjenitu uzajamnom odnosu: kad se naviješta *basileia*, postavlja se kao prethodni uvjet zahtjev metanoje; kad se naviješta *metanola*, ona se naviješta u odnosu na Kraljevstvo (A. REBIĆ, nav. dj., str. 163).

22. ThWNT IV 998; I 589—590.

23. ThWNT I 590—591; LACAN M. F., nav. čl., str. 28—29; DUPONT J., nav. čl., str. 69.

24. ThWNT IV 998.

metanoje — i pokore — Novog zavjeta. Novozavjetnik je dakle čovjek vjere, a to — kako će formulirati Pavao — znači *biti u Kristu*. U tom smislu *Krist je Kraljevstvo Božje* u koje krstom ulazimo, u kojem po svim sakramentima jesmo. I kad ne spominje metanoje, Krist propovijeda veliku metanoju kad god u ime Kraljevstva postavlja kategoričke zahtjeve za posvemašnje i bezuvjetno opredjeljenje za Boga, za Krista, za Evanđelje, da bismo bili posve Božji, posve Kristovi, sasvim njemu na raspolaganju (usp. Mt 5,29 sl.; 6,19 sl.; 7,13 sl.; 10,32—39 s paralelnim mjestima kod ostalih sinoptika, a tako i Mk 3,31 sl; Lk 4,33 sl. . .)²⁵ Grijech je dakle čin protiv moga uskristovljenja, a obratiti se znači iz-novice se pokristoviti.

Ne možemo se zaustavljati na drugim aspektima obraćenja u drugim strujama novozavjetne predaje. Spomenuli smo: po Pavlu, i kad ne spominje obraćenje, »obraćenjem ravnaju novi odnosi koje je Krist uspostavio između ljudi i Boga. Obraćenje je po Pavlu učešće u smrti i uskrsnuću Kristovu«.²⁶ Obraćenjem se postaje *nov stvor — u Kristu Isusu*. Ta novost postojanja, koju je naviještao već Stari zavjet (Ezekielovo *novo srce* prema Psalmu *Miserere od Boga stvoreno* i sl.), naviještena je i u riječi Kristovoj: *treba se promijeniti i postati djetetom* (Mt 18,3 i 19,4), a osobito u Ivanovoj palingenesiji, *novom rođenju* (Iv 3,3). Značajna je u tom smjeru *novost pameti* u Rim 12,2 i *obnoviti na metanoju* u Heb 6,6. Dodajmo važnu opasku u pogledu Ivana: Ivan nema riječi *obraćenje*, ali je stvarnost obraćenja u njegovu vrednovanju vjere. Za Ivana *vjerovati* znači: totalitarno se opredijeliti za Boga protiv svijeta, za istinu protiv laži, za svjetlo protiv tame, za duh protiv tijela, za život protiv smrti, za Krista protiv tijela.²⁷ K svemu tome trebalo bi ispitati i metanojsko vrednovanje novozavjetne sakramentologije: sakramenti, osobito krst i euharistija — a s njima u vezi i pokora — stoje u okviru velike »pashe«, prijelaza — obraćenja iz nebožjeg u Božji, Kristov svijet.

Tako su, iako je — zbog vremenske uvjetovanosti — predavanje moralo biti mozaičko i letimično, očiti, nadamo se, barem ovi temeljni vidici novozavjetne metanoje: eshatološki, basilejski, vjernički i — kristovski. A to je vrlo važno za naše dublje i svestranije vrednovanje sakramenta pokore. I za našu metanoju o metanoji.

Nekoliko »teza« za diskusiju

U tom smislu možemo na kraju, za eventualnu daljnju diskusiju, formulirati nekoliko teza o metanoji. One bi željele osvježiti i obogatiti, više s Pismom uskladiti naše osobno iskustvo, a onda i naše propovijedanje sakramenta pokore, u okviru izvornije biblijske religioznosti. Možda će se ovdje-ondje pričiniti kao da »conclusio latius patet quam praemissae«: teze ne postavljamo samo iz obrazloženosti našeg predavanja nego i na općem planu. Osim toga, ne obaziremo se na sve vido-

25. ThWNT IV 998.

26. PIERRON J., *nav. čl.*, str. 152—153.

27. ThWNT IV 1000—1001.

ve samog sakramenta (npr. na »vlast ključeva«), nego samo na — metanojske.

*Prvo. Metanoja je, rekosmo, u samoj naravi kršćanstva.*²⁸ Ono ni kada ne smije biti »po svojoj glavi«, tvrdoglavo, svoje pameti; ne smije biti ustajalo, gotovansko. Kršćanstvo je stalno otvoreno Duhu koji neprestano djeluje u Crkvi uvodeći je u svu istinu (usp. Iv 16,13). Odatle trajna potreba metanoje kao »premišljanja« i sumišljanja s Duhom. Odatle trajna potreba usavršavanja svoje kršćanske »pameti«, svog kršćanskog mentaliteta — trajna potreba obnove (što je pozitivan vid obraćenja). Tako je metanoja temeljna krepost sadašnjeg časa, pokoncilске obnove Crkve. Ne da se »prepametimo« k ovoj ili onoj struji, nego — pa i pomoću različitih struja — Kristovu Evandjelju, Kristu samom.²⁹

Drugo. I metanoju i sakrament pokore treba smjestiti u širi okvir izvorne biblijske religioznosti. I čini se da bi i samo poimanje religioznosti — da bude baš kršćansko, biblijski formulirano — trebalo ispraviti ili barem usavršiti. Odnos čovjeka prema Bogu ne temelji se samo na misteriju stvaranja (recimo tako: na Knjizi postanka!) nego, i to najpače, i na misteriju izabranja, savezništva, (na Knjizi izlaska i već od gl. 12. Knjige postanka). Stari zavjet uopće nema termina koji bi odgovarao našem terminu *vjera* ili *religija*. Tome odgovara termin *Savez-Berit* i srodni termini kao *tražiti Boga* ili *poznati Boga* i sl. Sigurno je da ta svijest uzajamnog izabranja i uzajamno danih obveza odlučuje moralom Starog i Novog zavjeta koji je bitno, kako suvremeni bibličari ističu, *saveznički moral*. To dakako pomiče naglasak formulacije i naše osobne religiozne svijesti i naše kateheze: moralne obveze nisu više tako »neizbježive« te se čovjek osjeća na njih vezanim više na temelju slobodnog izbora i zalaganja; ne »moranje« nego uzajamna ljubav i vjernost odlučuje moralom. Naša, više statička, recimo *stvorenjska religioznost*, može u prvi čas otežati te se ne možemo lako uklopiti u dinamičku biblijsku, *savezničku religioznost*. Ne zaboravimo stoga svoju katehezu — i osobno iskustvo — bojadisati tim bojama biblijski shvaćene religioznosti i pokornišтва: Beritom-Savezom, Hesedom — uzajamnom ljubavlju Boga i čovjeka, sinovskim i očinskim te zaručničkim odnosima. To će sakramentu pokore — u duhu sv. Hošee i Jeremije, a nadalje u duhu Isusovu — dati osobnije i zanosnije obilježje.

Treće. Treba da budemo svjesni da naše nazivlje u vezi sa sakramentom »pokore« ne odgovara sasvim stvarnosti samog sakramenta: strogo govoreći, ovo nije — ili barem nije samo sakrament ispovijedi (što naglašava njegov vid očitovanja grijeha), ni pokajanja (što se lako shvaća odveć imanentno i efektivno) ni pokore (što ističe »kazneni« vid

28. Da se to uoči, dosta je pogledati kako definira metanoju R. SCHNACKENBURG u LTHK VII 356: »Metanoja je cjelovit stav čovjekov, obuhvaća sve njegove moći; ona je religiozni odnos, držanje — odlučno i posvemašnje predanje Bogu, preobraćenje od puta zastranjenja; nije samo odvratanje od grijeha i izmirenje za počinjenje grijeha (kajanje, pokora) nego i novo usmjerenje za budućnost; nerijetko je metanoja vjersko obraćenje, barem ukoliko znači novo, dublje spoznanje Boga i njegove volje; ona je odgovor na milosni poziv Božji i od Boga ponuđenu mogućnost spasenja.«

29. Usp. bilj. 7.

sakramenta). Tome svemu treba pridodati, kao sveobuhvatni elemenat, metanoju — obraćenje — sa svim biblijskim prizvučjima tog pojma.³⁰ Sakramentalno djelovanje ne ovisi, hvala Bogu, o razumijevanju svih tih pojedinosti nego o uzglobljenosti cijele ispovjedne pobožnosti u tijelo Crkve. Ipak, da bi ispovijed bila djelotvornija, treba težiti k oživljavanju svih njezinih elemenata i k usklađenosti svih naglasaka s pokladom objave, Crkvi predane da je »odano sluša, kao svetinju čuva i vjerno izlaže«.³¹

Četvrto. Ne nižećući nijedan vid ispovijedi, ističemo da ona treba da bude *ne samo »ispovijed« nego baš i »ispovijest« — vjeroispovijest.* Ona je u biti čin religioznosti, dakle i *dijaloga*lna, *vjeroispovjedna.* Sakramenat pokore ne teži za nekim antropocentričnim i imanentnim opravdanjem ili, pod tim vidom, za »mirnom savjesti«. Ispovijed nikako ne vodi nekom farizejskom samoopravdanju i samootkupljenju. Sakramenat valja vrednovati religiozno, dakle dijaloški, unutar odnosa Bog-čovjek. I zato treba doći više do izražaja *bogousmjerenost cijelog penitencijalnog procesa* (kako božanski uspjelo poručuje Kristova prisposoba o izgubljenom sinu). To je toliko važno da se izbjegne stanovit kruti moralizam ili čak i juridizam nekih ispovjedničkih stavova. Ispovijed nije izolirana činjenica, a pokornik nije samo jedan od mnoštva, nego i određen pojedinac koji se ne smije ocijeniti serijski, kao netko drugi. Osim toga, *ispovijed nije samo stvar morala, uzeta u užem smislu nego nadasve stvar vjere.* I zato ona treba voditi i k savršenijem bogospoznanju, a i uspješna je u razmjeru sa spoznajom Boga i Krista njegova koju posjeduju određeni pojedinac. *Vjera i metanoja nerazdvojivi su* u poruci Novog zavjeta. Pokornik »ispovijeda« s jedne strane svoju grešnost i potrebu Božje milosti, a s druge strane »ispovijeda« da vjeruje u Boga oprostitelja i stvoritelja novog srca. Pod tim vidom *ispovijed treba da bude ispovijest.*

Peto. U tom kontekstu valja bolje *biblijski formulirati i grijeh i obraćenje.* Meni se čini da je iz Augustina istrgnuta definicija grijeha odveć »naravoslovna«, barem u često interpretaciji moralista i kateheta: »*Dictum vel factum vel concupitum contra legem aeternam*« (Contra Faustum 1,27, c. 27: PL 42,418). Tomina je definicija sretno biblijska: »*Ratio culpae procedit e parte aversionis a Deo*«, po čemu

30. Usp. bilj. 4—6 i bilj. 28. — Tome dodajemo RAHNER K. — VORGRIMLER H., *Kleines theologisches Wörterbuch*, članak Busse: Valja razlikovati pokoru kao krepost i pokoru kao sakramenat. Pokora kao krepost »definira, na moralnom i religioznom planu, pravi stav što ga čovjek, potpomognut Kristovom milošću, zauzima prema vlastitom grijehu i grijehu uopće. Središnji čin takva stava jest kajanje. A njegovi bitni elementi jesu: a) hrabro podvrgavanje strogom sudu Božjem i priznanje istine svoje egzistencije nasuprot svakom odusmjerenju (pravilan »stav prema svojoj prošlosti«) — b) spremnost da se uz pomoć nadnaravne milosti poučljivo prihvati objaviteljska Božja riječ, nasuprot samoopravdanju farizejskog tipa — c) ozbiljna i djelotvorna volja za poboljšanjem pouzdajući se u Božju milost, pobjednicu nad svakom ljudskom nemoći, i izvršujući pokornička djela, to jest, prema Bibliji: bdjenje, post, milostinju — d) volja primiti sakramenat oprostjenja — e) velikodušno prihvaćanje da ponizno podnosimo i poslije oprostjenja posljedice grijeha — f) podnošenje zajedničkog općeg tereta grijeha koje se ostvaruje u općoj nesreći i nevolji svijeta... U pokori predmet vjere i ufanja nije naša bol (kajanje), nego djelatnost Božja... Pokora uključuje i priznanje čovjekova pluraliteta (ukoliko je složeno biće, duhovno i tjelesno), što zahtijeva pluralitet činā (vanjska i unutarnja pokornička djela, vjeru i ljubav, zadovoljštinu, stav za budućnost po odluci).«

31. Konstitucija o božanskoj Objavi *Dei Verbum*, br. 10b

onda moralisti definiraju grijeh kao »odvrćanje od Boga i privrćanje k stvoru« (I—II, 73,5; usp. I—II 77, a. 8; 72, a. 5). Zato Toma uspjele i sakrament pokore definira kao *odvrćanje od stvorenja i obraćenje k Bogu*: »Primum quod in poenitentia requiritur est ordinatio mentis, ut scilicet mens convertatur ad Deum et avertatur a peccato« (CG IV, c. 72; usp. S. Th. III 84, a. 6).

Sesto. I ovo treba dodati: istina, u ispovijed ulaze i psihološki elementi, jer je ona teandrički, bogočovječiji sakrament već i po liniji utjelovljenja (ukoliko su sakramenti, kako veli sv. Toma, »divinae Incarnationis reliquiae«). No i tu je opasnost i kod pokornika i kod ispovjednika, pojedinačno i s obzirom na ispovjedničke škole i centre. Treba paziti, rekosmo, da ne propovijedamo sakrament pokore oštrveć antropocentrički i imanentno, kao fenomen sličan psihoanalitičkim očitovanjima, katkada tako ozdraviteljskima. Da, ne smijemo dotući trstlike slomljene niti ugasiti stijenja što još tinja (Mt 12,20), ali treba dobro znati kamo usmjerivati rast i pojedinih duša i zajednica koje su nam povjerene. Mir duše, spokojnost, sigurnost — sve to mogu biti darovi dobre ispovijedi, ali ne treba inzistirati na psihologiji. Uostalom, ona se daje dobro biblijski i teološki obrazložiti: radost je temeljna značajka Evanđelja i svih njegovih stvarnosti. Najbolji pokazivač kojim putem treba poći uravnoteženi, cjeloviti i usklađeni odgoj u vrednovanju sakramenta pokore jest: bogousmjerenost, točnije — kako će pokazati prof. Valković — *eklezijalna bogousmjerenost cijele ispovjedne pobožnosti*.³²

Sedmo. Da bi naše razmatranje sačuvalo pravi osjećaj za mjeru i za svu stvarnost mogućnosti kršćanskog života, treba još ovo istaknuti: *metanoja, obraćenje, zapravo je više čin nego stanje*; prema Bibliji *obratiti se* više znači *obraćati se*. Metanoja je prema tome vječni motus, elan duše koja se stalno obraća, u sve većoj je otvorenosti i darivanju prema Bogu. Tu je obrazloženje česte ispovijedi, i samo tako ona dobiva svoj pravi smisao: *ispovijed potiče, podržava, obnavlja, potkrepljuje stalnu metanoju*, osobito u njezinu basilejskom vidu sve većeg zalaganja za Boga i za sve Božje. Posebnim zahvatom milosti obraćenje se može obistiniti odjednom, u velikom skoku; u redovitu tijeku kršćanskoga rasta ono se odvija postepeno, uvijek s opasnošću ustajalosti, uvijek s mogućnostima sve većih zaleta. Prema tome, ni pokornik ni

32. Značajna je opaska kojom J. DUPONT, nav. čl., str. 69, zaključuje svoju studiju o obraćenju u Djelima: »Obraćenje je prijanjanje uz jednu osobu: uz Boga koji uskrisi Isusa, uz Isusa koji postade Gospodinom svojim uskrsnućem od mrtvih; toliko smo isticali tu činjenicu da kršćansko obraćenje pretpostavlja taj osobni susret: pojedinac se nalazi pred Bogom koji djeluje. Sve je to istina, ali nije dostatno; izobličili bismo ideju koju su imali prvi kršćani o obraćenju kad bismo je promatrali samo pod tim individualističkim kutom. Obraćenjem se čovjek stavlja u pokret da se vrati k Bogu; a k Bogu se može doći samo putem koji je on sam zacrtao. Taj se put istovjetuje sa stilom života koji karakterizira kršćansku zajednicu; još točnije: istovjetuje se sa samom tom zajednicom kojoj se treba pritijeloviti ne samo početnim prijanjanjem, krstom, nego cijelim životom, suobraženim u svemu onom što ta zajednica smatra službom Božjom. Obračćenik ulazi u živu zajednicu i treba joj se prilagoditi svojim cijelim životom. U njoj baš, tijesno njoj priljubljen svojim načinom života, on izvršuje svoj »povratak« k Bogu; ona mu pruža živu normu koja za nj postaje put Božji. Novi život u koji on obraćenjem ulazi bitno je eklezijalan.

ispovjednik ne smije sve postaviti na stanje, iako je ono ideal, već mora uzeti u obzir i *sakrament pokore kao čin rasta ili obnove metanoje*.³³

Osmo. Odlična je pod tim vidom definicija metanoje u konstituciji *Poenitemini*: »U Kristovo kraljevstvo slobodan nam je pristup samo metanojom, tj. potpunom promjenom čitavog čovjeka kojom on *počinje* misliti, suditi i svoj život usklađivati *prema* onoj svetosti i *ljubavi Božjoj* koja nam je u *posljednje vrijeme* objavljena i posve dana u *Sinu*.« Tu se ističe i metanoja i rast metanoje i njezina boguusmjerenost te njezin eshatološki i kristovski vid. A ulogu ispovjedi u tom rastu konstitucija ovako obrazlaže: »Vjernik u Crkvi ne prima samo po krštenju prvi dar metanoje, nego se *po sakramentu pokore taj dar obnavlja i jača u grešnim članovima Crkve*.«

Deveto. Tim konstitucija *Poenitemini* upućuje i na *najtješnju povezanost sakramenta pokore sa sakramentom krsta*: oba su sakramenta tu snažno metanojski formulirana osobito *pod vidom upriličenja Kristu pokorniku*. Iako je to promatranje izvan okvira našeg predavanja, ne smijemo mimoći da ga ne spomenemo. »Kad čovjek promatra Krista — piše *Poenitemini* — osvjetljuje ga novo svjetlo, i tako upoznaje kako Božju svetost tako i zloću grijeha. Po Kristovoj riječi naviješta mu se vijest kojom se poziva i na obraćenja k Bogu i podjeljuje oprostjenje grijeha. Ta dobra (tj. obraćenje k Bogu i oprostjenje grijeha) on potpuno postiže *krštenjem koje čovjeka čini sličnim* (rekao bih: upriličuje) *s mukom, smrću i uskrsnućem Gospodnjim i pod znak toga otajstva stavlja čitav budući život krštenika*.« Sakrament pokore, dakako, »taj dar obnavlja i jača u grešnim članovima Crkve«.

Deseto. Cijelo proučavanje sadržaja metanoje — i kao okvira sakramenta pokore — pokazalo je koliko je važan *elemenat metanoje: sve svjesnije zalaganje za Kraljevstvo, za Evanđelje, za Krista* (— basilejski i kristovski vid metanoje). To sve obrazlaže *veliku obnovu dosadašnje penitencijalne prakse Crkve* koju predviđa, a donekle i proviđa konstitucija *Poenitemini*. Vrlo je značajno da na to upućuju klasični penitencijalni tekstovi Biblije. Spomenut ću samo tri (ostavljajući, ako se sluči, za kasnije daljnu razradbu). Psalam *Miserere* sav je u perspektivi založenijega bogoslužja kao uzdarja za zadobiveno oprostjenje (r. 18—21); ujedno ističe misijski elan pokorništa: »Učit ću bezakonike tvojim stazama, i grešnici tebi će se obraćati« (r. 15). Kristova prisposoba o izgubljenom sinu kulminira u pomirnoj gozbi kojom otac proslavlja obraćenje svog sina i uspostavlja savršeno zajedništvo s njim (Lk 15,22—24). A u Zakeju Luka pokazuje tip obraćenika, željna Krista, darovana Kristu i zato rastrošna u ljubavi prema bližnjemu (Lk 19,8). *Dakle, pokornik (obraćenik) treba da se snagom sakramenta pokore osjeti sve založeniji u bogoslužju, — bogoslužju čitavog života, u misijskom djelovanju, karitasu Crkve*.

Sve to treba da oživi i naš osobni stav i našu evangelizaciju sakramenta pokore.

33. Usp. bilj. 19.

SUMMARIUM

Cum hic conventus theologico — pastoralis totus circa poenitentiae sacramentum versetur, auctori visum est totum complexum quaestionum circa idem sacramentum in ambitum largioris visionis conversionis, seu metanoiae collocare. Ex Scriptura patet conversionem esse elementum omnino intrinse religioni christianae, prouti etiam Constitutio apostolica Pauli VI *Poenitemini* demonstrat. Metanoia quoque renovationem vitae christianae, a Concilio Vaticano II inauguratam, animare debet. In prima parte examinatur conceptus conversionis V. T. qui maxime in diversis modatitatibus verbi *sub* exprimitur, praecipue in prophetis, maxime in Jeremia; hic tota mentalitas religiosa cum *sub* intime connexa in lucem effertur. In secunda parte examinatur *metanoia* N. T. et effertur eius connexio cum realitatibus quae terminis *evangelion*, *basileia*, *pistis* designantur. Exinde decem proponuntur »theses« pro ulteriori discussione circa ambitum largiorem in quem collocanda est vera renovatio experientiae personalis et praxis pastoralis circa sacramentum poenitentiae. Summa haec est: per fructiferum poenitentiae sacramentum elevatur et alitur, renovatur et confirmatur vitalis tendentia — »elan« — verae conversionis ad Deum, tam intimae connexae cum authentica fide christiana quae est completa deditio hominis Deo Patri, per Spiritum Sanctum, in Christo Jesu.